

Misiewicz, Krzysztof

Osadnictwo w południowej Beocji w późnej epoce brązu

Studia Archeologiczne 1, 291-317

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Krzysztof Misiewicz

OSADNICTWO W POŁUDNIOWEJ BEOCJI W PÓŻNEJ EPOCE BRĄZU

Artykuł niniejszy jest częścią pracy magisterskiej napisanej w Katedrze Archeologii Śródziemnomorskiej UW, pod kierunkiem prof.dr L.Press. W pracy tej zgromadzony został materiał archeologiczny, na podstawie którego wyciągnięte wnioski dotyczące rozwoju osadnictwa w Beocji w epoce brązu. Starano się przy tym zdobyć jak najwięcej danych odnośnie do położenia i rozplanowania osad i związanych z nimi nekropoli, sieci dróg i portów, umocnień obronnych, zajęć ludności, działalności związanej z budową systemów irygacyjnych¹ i innego rodzaju pracami mającymi na celu dostosowanie środowiska naturalnego do potrzeb rozwijającej się tam, w epoce brązu, gospodarki.

W napisaniu pracy bardzo pomocna była podróż do Beocji, którą odbyłem w 1975 roku. Dzięki uprzejmości kierownictwa i pracowników Muzeum Archeologicznego w Tebach mogłem zwiedzić te wszystkie miejsca, gdzie zostały przeprowadzone badania archeologiczne, zaś poznanie samej Beocji /ukształtowania terenu, przebiegu dróg, warunków hydrogeologicznych/ pozwoliło mi na powiązanie znanych obiektów z terenem i zrozumienie wielu problemów związanych z działalnością człowieka na tym obszarze w epoce brązu. Wyniki studiów terenowych wykorzystałem, w miarę możliwości, w niniejszej pracy.

¹ Bardziej szczegółowo problemy związane z irygacją zostały poruszone w artykule "Próby osuszenia jeziora Kopais /Beocja/ w starożytności" złożonym do druku w kwartalniku Historii Kultury Materialnej.

W pracy główny nacisk położono na problemy związane z osadnictwem w Beocji w późnej epoce brązu, bowiem, moim zdaniem, należy ona do najciekawszych, a jednocześnie posiadamy największą ilość materiałów archeologicznych pochodzących z tego właśnie okresu. Dlatego zastosowano nieco zaokrągloną chronologię dla wcześniejszych okresów epoki brązu, natomiast dla późnego okresu tej epoki skorzystano z precyzyjnej chronologii Furmarka opartej na znaleziskach ceramicznych².

Na podstawie źródeł pisanych³ i zachowanych pozostałości osad, sieci dróg i portów można stwierdzić, że Beocja w późnej epoce brązu była podzielona na dwa regiony - północny z centrum w Orchomenos i południowy, którego główną osadą były Teby. Celem niniejszego artykułu jest próba przedstawienia aktualnego stanu badań nad osadnictwem w części Beocji pozostającej pod wpływami Teb, bowiem na tym terenie sprawowano kontrolę nad szlakiem handlowym prowadzącym z północy na południe Grecji, w związku z czym, na podstawie prowadzonych tam obecnie badań archeologicznych, można wyciągnąć wnioski dotyczące historii całej Grecji w późnej epoce brązu. Region ten - równina tebańska, Góry Helikon i dolina Aesopusa - oddzielony od Attyki pasmem wysokich Gór Kitajron stanowił od dawna jeden z najbardziej żyznych obszarów na terenie Grecji. Istniejące tam rozległe, dobrze nawodnione równiny pozwalały na rozwój intensywnego rolnictwa i hodowli. Ukształtowanie wybrzeży morskich sprzyjało zakładaniu naturalnych przystani i portów, zarówno od strony Eubeii, jak i na północnym wybrzeżu Zatoki Korynckiej. Dogodne warunki naturalne przyczyniły się do rozwoju osadnictwa na tym terenie już od wczesnego neolitu. W ciągu wieków wytworzyła się tam kultura, której twórcy mogli pokusić się o stworzenie monopolu na handel w tym rejonie, a tym samym mogli odegrać ważną rolę w gospodarce

² Tabela chronologiczna wg A. Furmarka "Chronology of the Mycenaean pottery", Stockholm 1941.

Okres wczesnohelladzki /WH/	2600-1950	p.n.e.
" średniohelladzki /SH/	1950-1580	"-
" późnohelladzki I /PH I/	1580-1500	"-
" późnohelladzki II /PH II/	1500-1425	"-
" późnohelladzki III A /PH III A/	1425-1300	"-
" późnohelladzki III B /PH III B/	1300-1230	"-
" późnohelladzki III C:1; C:2 /PH III C/	1230-1130	"-
" późnohelladzki III C:3 /SUB-MEKENSKI/	1130-1075	"-
" protogeometryczny /PG/	1075- 950	"-

³ Katalog Okrętów w Iliadzie Homera w. 494-759.

całej polis mykeńskiej. Istniejące relikty tej kultury stanowią bardzo ważny materiał do badań nad najwcześniejszymi dziejami Grecji, dlatego wydaje się celowe zgromadzenie dostępnych wyników badań archeologicznych i wyciągnięcie na ich podstawie wniosków dotyczących rozwoju tego regionu w epoce brązu.

W niniejszym artykule najwięcej uwagi poświęcono Tebom, stanowiły one bowiem główny ośrodek rezydencjonalny tego regionu. Zachowały się tam ruiny pałacu o typowych cechach mykeńskich. Obok pozostałości tej budowli dosyć szczegółowo omówione zostały znaleziska ruchome świadczące zarówno o rozwoju rodzimego rzemiosła na terenie tej osady, jak i o kontaktach jej mieszkańców ze światem zewnętrznym. Zaświadczone są tam zarówno kontakty z Kretą, jak i z Syrią, Palestyną i Mezopotamią. Badania na terenie Teb potwierdziły supremację tej osady w Beocji.

W dalszej części artykułu omówione zostały pozostałości osad tworzących zaplecze gospodarcze Teb i prawdopodobnie pozostających pod ich kontrolą. W tej partii kierowano się kryterium geograficznym, opisując kolejno pozostałości na terenie Gór Hylikon, północnych wybrzeżach Zatoki Korynckiej, Gór Kitajron i doliny Aesopusa.

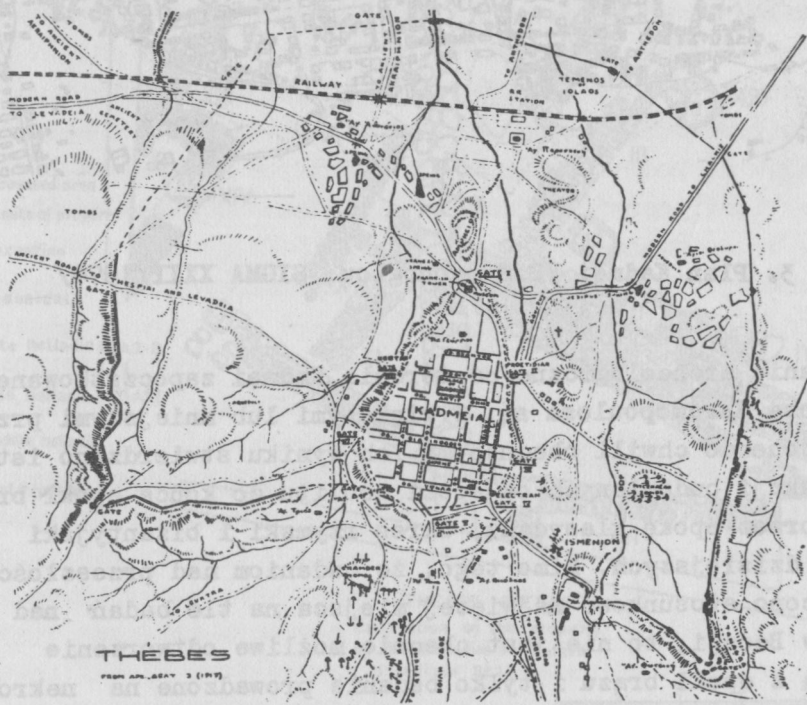
TEBY

Teby są położone w siodle pomiędzy wzgórzami dzielącymi Beocję na dwie części. Część północną, na terenie której leżą dwie z największych równin w Grecji, i część południową będącą górzystym krajem, przez który przepływa rzeka Aesopus i który ograniczony jest na południowym wschodzie przez pasmo Kithajronu. Teby kontrolują przejście pomiędzy północną a południową Beocją, a tym samym drogę z północy na południe Grecji. Wszystkie ruchy migracyjne i szlaki handlowe musiały tędy prowadzić, bowiem jest to jedyne przejście do południowej Grecji /rys. 1/. Od zachodu równinę tebańską ogranicza potężne pasmo Gór Helikon, na północ ciągnie się ona aż do dawnego obszaru jeziora Kopais, który jest najniższym obszarem w całej Grecji. Łagodne wzgórza wokół Teb są obecnie pokryte sadami i gajami oliwnymi, w epoce brązu rosły tu zapewne lasy. Gleba na równinie tebańskiej jest urodzajna, a dogodne warunki naturalne, liczne źródła i doskonałe położenie

1. Mapa Beocji

zenie strategiczne stworzyły tutaj teren dogodny dla założenia osady i już od najdawniejszych czasów zasiedlony jest on przez człowieka. Samo miasto leży obecnie na stokach wzgórz, a jego centrum stanowi teren dawnej Kadmei /rys. 2/. Najwcześniejsze osiedle na tym terenie było od wschodu i od zachodu chronione przez strome urwiska, od północy zaś przez dwie rzeki: Dirke, która płynęła od północno-zachodniej i Ismenos płynący od północno-wschodniej strony Teb. Obecnie odsłonięcie najwcześniejszych poziomów osadniczych jest dosyć trudne, bowiem, jak już wspomniano, dawna Kadmeia stanowi centrum dzisiejszych Teb/rys.3/.

2. Plan Teb /S.Symeonoglou, SIMA XXII/1974/

Dawne Teby były na pewno o wiele większe niż to dzisiejsze sennie miasteczko będące stolicą jednego z największych regionów rolniczych Grecji. Starożytne przekazy wspominają o potężnym i bogatym, siedmiobramnym mieście będącym miejscem, gdzie rozgrywały się najbardziej ponure sceny, w epoce bohaterskiej uwiecznione w mitologii greckiej.

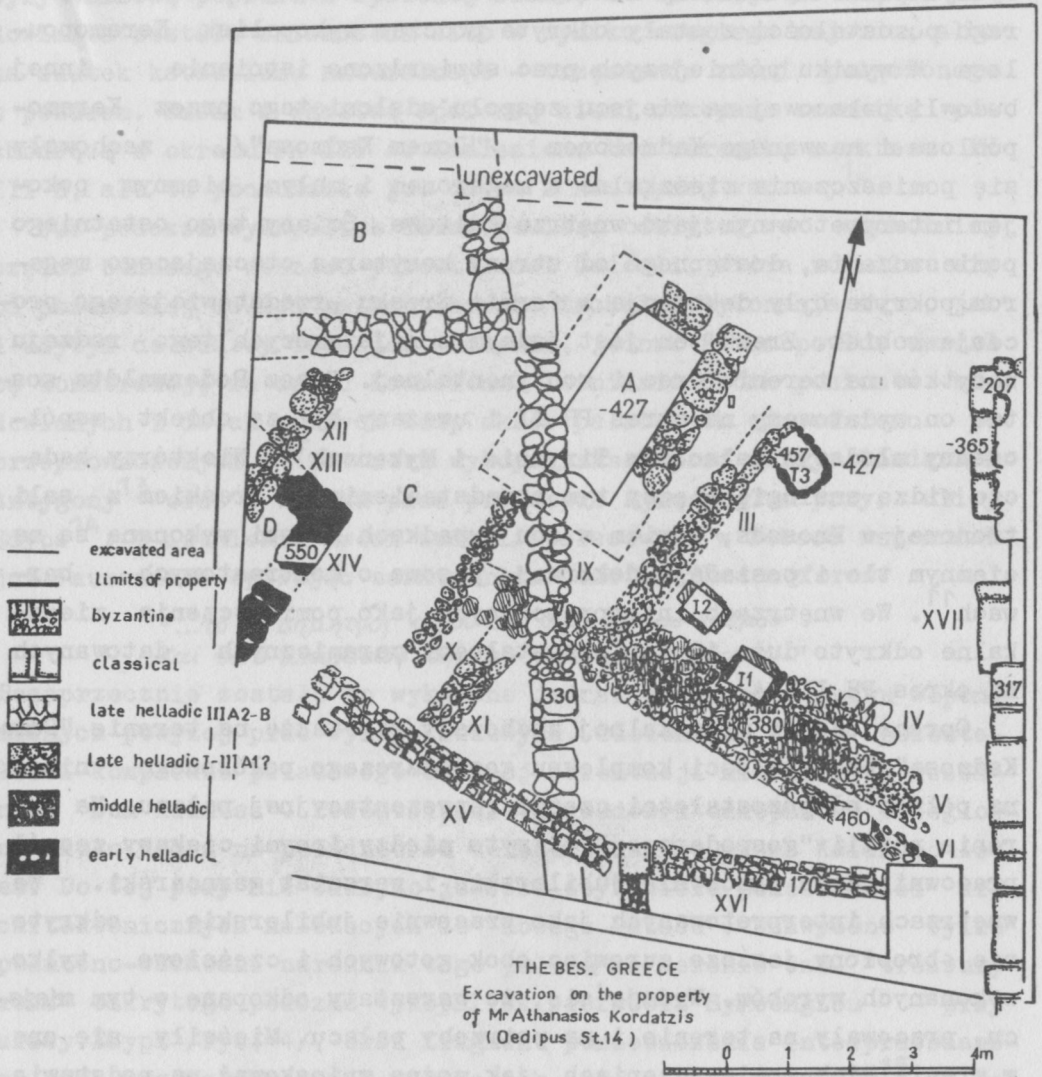

3. Plan Kadmei /S.Symeonoglou, SIGMA XXII/1974/

Badania archeologiczne na terenie Kadmei zapoczątkowane przez Antoniosa Keramopoulośa są, z większymi lub mniejszymi przerwami, prowadzone do chwili obecnej. W ich wyniku stwierdzono istnienie konstrukcji budowlanych od epoki neolitu do końca epoki brązu i dalej przez epokę klasyczną, okres rzymski i bizantyjski aż do czasów dzisiejszych. Mimo tego, że badaniom nad przeszłością Teb poświęcono stosunkowo najwięcej miejsca na tle badań nad epoką brązu w Beocji, to nie jest obecnie możliwe odtworzenie planu osiedla z epoki brązu i tylko badania prowadzone na nekropolach tebańskich mogą dać pewien obraz zaludnienia Teb. Znaleźiska na terenie samej osady pozwalają na badanie problemów związanych z zajęciami ludności, a co za tym idzie z charakterem miasta. W wyniku wykopalisk prowadzonych na terenie Kadmei przez Keramopoulośa⁴ oraz w wyniku prac podjętych przez N.Platona, E.Touloupa, Th.Spyropoulośa i S.Symeonoglou, przy ulicy Edypa⁵ /rys.4/, przy

⁴ A.D.Keramopoulos, Thebaika, AD 3 /1917/, s.3-457.

⁵ S.Symeonoglou, Kadmeia I, Mycenaean finds from Thebes, Greece, Excavation at 14 Oedipus str., SIMA XXXV, Göteborg 1973.

4. Plan wykopalisk przy ulicy Edypa /SIGMA XXII/1974/

ulicy Pelopidow⁶, przy ulicy Epaminondasa⁷, przy ulicy Metaxy⁸ i na rogu ulic Pindara i Antygony⁹, uzyskano następujący obraz

⁶ E.Touloupa, S.Symeonoglou, Preliminary reports on the excavation in Thebes, AD 19: B:2 /1964/, s.194-197, AD B:2 /1963/, s. 230-239, AD 21 B:1 /1966/, s.177 nn.

⁷ AD 26 B:2 /1971/, s.195-213.

⁸ D.Franklas, Report and suggestion about archaeological problems of Thebes, AD 22 B:1 /1967/, s.247-254.

⁹ E.Touloupa, Bericht über die Ausgrabungen im Theben, Kadmos 3 /1964/, s.25-27.

Teb w epoce późnego brązu. Najważniejszym obiektem na terenie osady był pałac połączony z kompleksem zabudowań gospodarczych, którego pozostałości zostały odkryte podczas wykopalisk Keramopoulosa. W wyniku późniejszych prac stwierdzono istnienie innej budowli pałacowej na miejscu zespołu odsłoniętego przez Keramopoulosa i nazwanego Kadmeionem /"Domem Kadmosa"/, zachowały się pomieszczenia mieszkalne z megaronem i małym, ciemnym pokojem interpretowanym jako wnętrze kultowe. Ściany tego ostatniego pomieszczenia, dostępnego od strony korytarza otaczającego megaron pokryte były dekoracją w formie fresku przedstawiającego procesję kobiet. Fresk ten jest jednym z najstarszych tego rodzaju zabytków na terenie Grecji kontynentalnej. Przez Rodenwalda został on wydatowany na okres PH II i uważany był za obiekt współczesny młodszym pałacom w Tirynsie i Mykenach¹⁰. Niektórzy badacze widzą analogię między tym przedstawieniem a freskiem z sali tronowej w Knossos, bowiem w obu wypadkach freski wykonane są na ciemnym tle i posiadają dekorację pasową o kontrastowych barwach¹¹. We wnętrzach interpretowanych jako pomieszczenia mieszkalne odkryto duże ilości pozostałości ceramicznych datowanych na okres PH III A.

Oprócz części mieszkalnej zachowały się także na terenie "Domu Kadmosa" pozostałości kompleksu gospodarczego położonego nieco na północ od pozostałości części reprezentacyjnej pałacu. Na terenie partii "gospodarczej" odkryto między innymi ciekawy zespół pracowni: dwie pracownie jubilerskie i warsztat garncarski. We wnętrzach interpretowanych jako pracownie jubilerskie odkryto nie obrobiony jeszcze surowiec obok gotowych i częściowo tylko wykonanych wyrobów. Wydaje się, że warsztaty odkopane w tym miejscu, pracowały na terenie i na potrzeby pałacu. Mieściły się one w niewielkich pomieszczeniach, jak można wnioskować na podstawie zachowanych fragmentów murów, i nie mogły zatrudniać, może poza pracownią ceramiczną, więcej niż dwóch, trzech rzemieślników. Poza pracowniami odkopano na tym terenie kompleks pomieszczeń magazynowych oraz położone w pobliżu niego archiwum zawierające około 50 tabliczek z napisami w piśmie linearnym B, a odkryte przez profesora Spyropoulosa, dopiero w 1970 roku. Prawie wszyst-

¹⁰ G.Rodenwaldt, Tiryns II, Berlin 1912, s.47-51.

¹¹ H.Reusch, Die zeichnerische Rekonstruktion des Frauenfrieses im boötischen Theben, Berlin 1955, s.31 nn.

kie pozostałości kompleksu pałacowego "Domu Kadmosa" pokryte były warstwą popiołu i spalonej ziemi, co wskazuje na to, że budowla ta została zniszczona albo w wyniku wrogiego najazdu, albo na skutek kataklizmu naturalnego - trzęsienia ziemi połączonego z pożarem. Razem z warstwą spalonej ziemi odkopano ceramikę pochodzącą z okresu PH III A. Znalezione też ceramikę z okresu PH III B, ale ta pochodziła już chyba z następnej warstwy¹².

Już podczas wykopalisk Keramopouloza odkryto, we wschodniej części badanego obszaru pozostałości budowli, która różniła się od pozostałej części pałacu zarówno techniką wykonania muru, jak i użytym do budowy rodzajem kamienia, jednak Keramopoulos uważał tę konstrukcję za część Kadmeionu. Istnienie dwóch poziomów budowlanych i dwóch różnych kompleksów pałacowych udowodniono po przeprowadzonych w 1964 roku wykopaliskach przy ulicy Pindara i Antygony¹³ oraz w wyniku prac profesora Symeonoglou przy ulicy Edypa¹⁴. O istnieniu dwóch budowli pałacowych w Tebach wspomniał już Pauzaniasz opisując sanktuarium Demeter Theasmoforos:

*"...τό δε Δημητρίας ἑερὸν τῆς Θεσμόφορου Κάδμου
καὶ τῶν ἀπογοῶν οὐκίαν ποτὲ εἶναι λεγόμεν..."*

Bezspornie zostało to wykazane jednak dopiero w wyniku wspomnianych powyżej prac wykopaliskowych. Odsłonięto wtedy pozostałości kompleksu pałacowego o innej orientacji niż odkryty wcześniej "Dom Kadmosa". Pozostałości tej budowli odkopano w odległości około 140 m na południe od terenu badanego przez Keramopouloza. Do tej pory nie odkryto jeszcze zbyt wielu pozostałości architektonicznych należących do "Nowego Pałacu". Uchwycono tylko północno-wschodni narożnik tego pałacu na terenie tzw. "treasury room" odkrytego podczas wykopalisk profesora Symeonoglou przy ulicy Edypa /rys. 4/, oraz fragment pomieszczenia interpretowanego jako arsenał, podczas wykopalisk przy ulicy Pelopidów¹⁵. To ostatnie odkrycie było podstawą do stworzenia teorii o równoległym istnieniu dwóch budowli pałacowych w Tebach. Zauważono bowiem istnienie dwóch faz budowlanych na terenie samego kompleksu "Nowego Pałacu". Budowle pierwszej fazy mniej starannie wykonane powstały jeszcze przed zniszczeniem Kadmeionu i prawdopodobnie wewnątrz to dobudowano wtedy w celu umieszczenia tutaj pracowni

¹² P. Ålin, Das Ende der Mykenischen Fundstätten auf der Griechischen Festland, SIMA I /1962/, s.87.

¹³ E.Touloupa, op.cit., Kadmos 3 /1964/, s.27.

¹⁴ S.Symeonoglou, Kadmeia I, s.74.

¹⁵ AD 20 B:2 /1965/, s.237.

jubilerskiej, której pozostałości tam odkryto podczas wykopalisk w 1972 roku /rys. 5/. Budowle drugiej fazy wykonane zostały po okresie PH III A:2, bardziej starannie, i powstały już po zniszczeniu Kadmeionu.

PLATE 4

SARANTIS SYMEONOGLOU

N/M 1

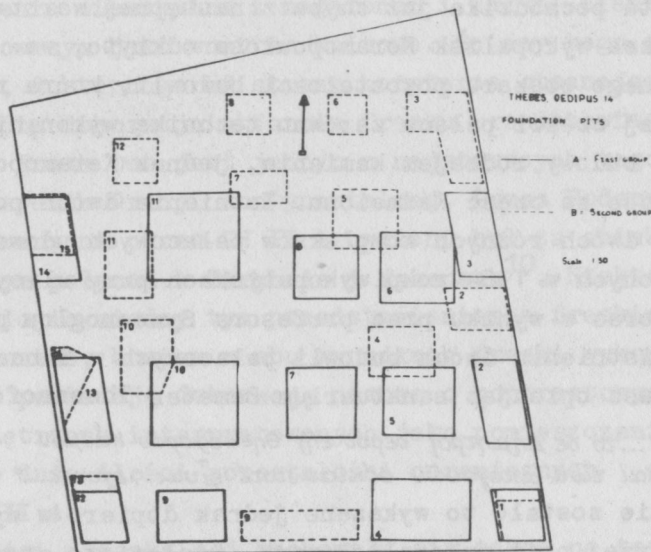
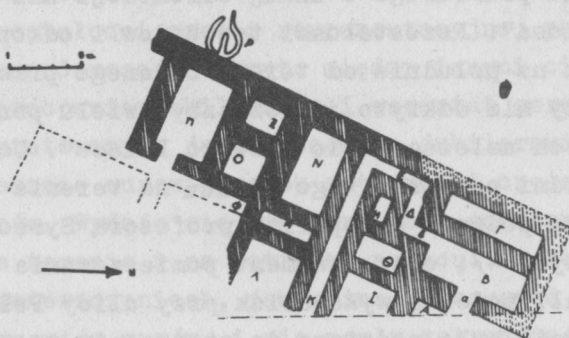

Fig. 4. Excavation Koradzi; location of the foundation pits.

5. Plan Kadmeionu w Tebach /SIGMA XXII/1974/

Obok tych dwóch budowli pałacowych w Tebach istniała też osada położona poza wzgórzem zamkowym. Świadczy o tym fakt, że mury Teb, których fragmenty odkryto w pobliżu bramy Elektry, na zachodnich stokach Kadmei i wielu innych miejscach, obejmowały teren prawie trzy razy większy niż samo wzgórze zamkowe. Znalaziona

przy murze ceramika, między innymi kyliksy w stylu Zygories, pozwalała datować zachowane fragmenty murów na okres PH III B¹⁶. Nie wiadomo, czy istniały wcześniejsze mury, jeżeli nawet tak, to chyba nie zostały zbudowane wcześniej niż w okresie późnego brązu. Innym argumentem przemawiającym za istnieniem Dolnego Miasta w Tebach położonego poza Kadmeią jest wymienienie w Katalogu Okrętów w Iliadzie /ryc. 494-759/ nazwy Hypothebai /Dolne Teby/, podczas, gdy nie wspomina się tu o samych Tebach¹⁷.

Problemem nastroczającym wiele trudności było ustalenie topografii siedmiu bram tebańskich. Na ten temat napisano już od czasów działalności Keramopoulosa wiele prac i nie chcemy jeszcze raz wracać do tego problemu. Możemy tylko stwierdzić niewątpliwy fakt wynikający z tych badań. Teby w okresie późnego brązu na pewno były otoczone murami, przez co jeszcze bardziej zwiększyły swą obronność.

Po opisanju pozostałości architektonicznych na terenie Teb zajmiemy się znaleziskami drobnymi z pałaców tebańskich, które w wielu wypadkach są unikalnymi zespołami na terenie Grecji, a jednocześnie świadczą o kontaktach Teb z innymi kulturami epoki brązu. Na terenie zespołu magazynowego należącego do Kadmeionu znaleziono podczas wykopalisk Keramopoulosa duże naczynia zasobowe pitosy i tzw. "stirrup-jars". Te ostatnie naczynia posiadały malowane napisy w piśmie linearnym B. Po przeprowadzeniu szczegółowych badań nad pochodzeniem tych naczyń stwierdzono, że spośród 23 naczyń 18 zostało wykonanych we wschodniej Krecie i według inskrypcji związane są one z miejscowościami o minojskiej nazwie O-DU-WI-JO i WA-TO, bowiem nazwy tylko tych dwóch miejscowości występują na naczyniach pochodzących z Krety. Z pozostałych naczyń dwa związane są z ośrodkami peloponeskimi i tylko trzy są miejscowej produkcji tebańskiej¹⁸. Obecność tych naczyń świadczy o szerokich kontaktach Teb i to szczególnie z Kretą, która wtedy /naczynia są datowane na okres około 1400 roku p.n.e., czyli już po upadku Knossos/ nie jest już potęgą ani na morzu, ani w handlu. To, że Teby utrzymują kontakty handlowe z ośrodkami kretańskimi w tym okresie świadczy chyba o tym, że jeszcze w

¹⁶ P. Ålin, s.80.

¹⁷ Zgadzałoby się to z tradycją historyczną, według której podczas wyprawy na Troję Kadmeia była już zniszczona.

¹⁸ H.A.Catling, A.Millet, A study of inscribed Stirrup-Jars from Thebes, Archeometry 8 /1965/, s.3-85, Archeometry 11 /1968/, s.3-20.

poprzednich okresach stosunki z Kretą były tak głęboko zakorzenione, iż nie ustały nawet po osłabieniu pozycji tej wyspy, co miało miejsce pod koniec epoki brązu. Poza zespołem naczyń na terenie w pobliżu magazynów znaleziono archiwum pałacowe z około 50 tabliczkami zawierającymi głównie spisy gospodarcze i magazynowe, co niewątpliwie świadczy o tym, że właśnie na terenie pałacu znajdowało się centrum administracyjne kierujące gospodarką całego miasta. O szerokich kontaktach handlowych Teb świadczą także znaleziska ruchome pochodzące z terenu "Nowego Pałacu". Podczas prac profesora Symeonoglou przy ulicy Edypa odkryto pomieszczenie interpretowane jako pracownia meblarska, gdzie znaleziono liczne ułamki z kości słoniowej będące fragmentami wykładziny dekoracyjnej zdobiącej drewniane meble, które nie zachowały się. Charakterystyczne jest to, że w miejscowej pracowni wykorzystywano surowiec sprowadzany zapewne z Bliskiego Wschodu, dekorując wyrabiane przedmioty motywami charakterystycznymi raczej dla sztuki Krety niż dla Grecji lądowej¹⁹. Inne znaleziska ruchome świadczące o kontaktach handlowych Teb to zespół pieczęci znaleziony przy ulicy Antygony i Pindara i również należący do kompleksu "Nowego Pałacu". Zabytki te są unikalnym znaleziskiem na terenie Grecji, 36 pieczęci cylindrycznych pochodzi z terenu Mezopotamii i Azji Mniejszej. Reprezentowana jest w tym zespole gliptyka babilońska, kasycka i hetycka, tylko trzy pieczęcie posiadają typowe cechy mykeńskie. Pieczęcie pochodzą z okresu od 2500 do 1300 p.n.e. Nie ma w tym zespole żadnej pieczęci pochodzącej z okresu po 1300 roku p.n.e., co jest pewnym terminem ante quem datującym zniszczenie pałaców tebańskich, chociaż nie możemy mieć pewności, że pałace nie zostały zniszczone w okresie nieco późniejszym. W większości pieczęcie pochodzące z okresu 2500-1300 roku p.n.e. reprezentują okres el-Amarna, a te datowane bezwzględnie na podstawie imion królewskich pochodzą z okresu 1380-1340 p.n.e.

Nie mamy niestety żadnej realnej podstawy do datowania zabudowania pierwszego zespołu pałacowego w Tebach, którym był, prawdopodobnie, odkryty przez Keramopouloza Kadmeion. Według tradycji "Dom Kadmosa" został zbudowany około 1518 roku p.n.e. Najstarszy znajdujący podczas wykopalisk materiał pochodzi z okresu WH, a na niektórych odcinkach sięga nawet epoki neolitu, jednak do tej pory w Tebach nie można przeprowadzić badań kompleksowych, które

¹⁹ S. Symeonoglou, Kadmeia I, s. 93.

umożliwiłyby dokładne ustalenie daty powstania budowli pałacowej. Także datowania zniszczenia Kadmeionu i powstanie "Nowego Pałacu" nie można przeprowadzić bez żadnych wątpliwości. Keramopoulos datował zniszczenie "Domu Kadmosa" na początek XIV w. p.n.e., czyli na okres PH III A²⁰. Wywołało to protest wśród tych uczonych, którzy w swych badaniach opierali się na tradycji historycznej, bowiem datowanie Keramopoulosa wyraźnie odbiegało od ustalonego na podstawie przekazów starożytnych²¹. Datowanie Keramopoulosa zostało potwierdzone przez Furumarka²², ale G.Mylonas znalazł na terenie Kadmeionu ceramikę późniejszą, a mianowicie pochodzącą z okresu PH III B, wobec czego zaproponował przesunięcie daty zniszczenia pierwszego pałacu tebańskiego na połowę XIII w., a tym samym zaproponował datę zgodną z tradycją historyczną²³. W tym wypadku najślusniejszą wydaje się pogląd P.Alina, który w zasadzie zgadza się z datowaniem Keramopoulosa i Furumarka, a wątpliwości wynikające z obecności na terenie Kadmeionu ceramiki z okresu PH III B wyjaśnia tym, że teren ten był zamieszkały ponownie w okresie PH II B, ale już po zniszczeniu pałacu. Przyjęta data zniszczenia Kadmeionu wyznacza równocześnie okres powstania "Nowego Pałacu" z niewielkimi odchyleniami, jeżeli przyjmiemy hipotezę o krótkotrwałym równoczesnym istnieniu obu budowli. Po odkryciu przez N.Platona i E.Touloupa pozostałości Kadmeionu i "Nowego Pałacu" przy ulicy Pindara i Antygony wysunięto hipotezę, że "Nowy Pałac" został zniszczony około roku 1270 p.n.e., a zniszczenie Kadmeionu miało miejsce 30-40 lat wcześniej. Mimo istnienia szczegółowych problemów chronologicznych można przyjąć, że ostateczne zniszczenie budowli pałacowych w Tebach przypada na końcowe lata okresu PH III B²⁴.

Na nekropolach tebańskich położonych na stokach wzgórz za murami miasta lub bezpośrednio za bramami przy głównych drogach

²⁰ A.Keramopoulos, *Ἡ οἰκία τοῦ Κασμοῦ*, Arch.Eph.1909, s.103.

²¹ Według tradycji Kadmeię zniszczyli członkowie tej samej generacji, którzy później zburzyli Troję około 1250-1200 p.n.e.

²² A.Furumark, *Opuscula Archeologica VI /1950/*, s.264.

²³ Teorię tę poparł między innymi J.Raison w *Les vases à inscriptions de l'âge mycénien et leur contexte archeologique*, Roma 1968, s.137.

²⁴ AD 19 B:2 /1964/, s.197.

znaleziono 40 grobów pochodzących z okresu późnego brązu. W większości są to groby komorowe z dromosami o długości od 1 do 7 m. Większość z tych grobów jest wyrabowana, ale dzięki znalezieniu ceramiki te groby udało się datować. Odkryto tu ceramikę - od wyrobów w stylu pałacowym do naczyń, których forma i dekoracja są typowe dla okresu PH II A i III B.

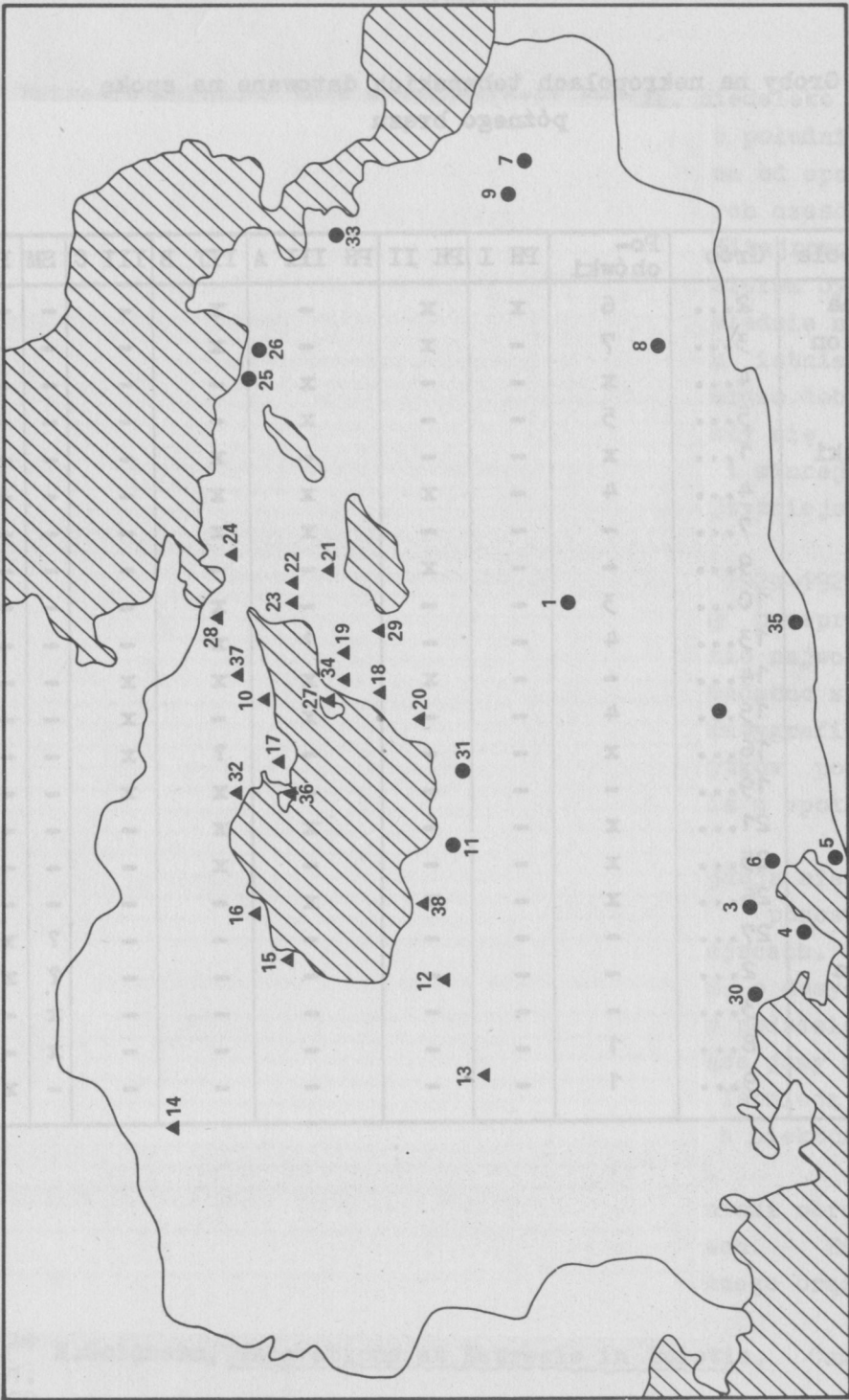
Nie da się określić dokładnej liczby pochówków z okresu późnego brązu, bowiem forma grobu komorowego jest typowa nie tylko dla tego okresu, a pozostałe groby znalezione w tym miejscu nie zawierają żadnego wyposażenia²⁵. Na cmentarzysku w pobliżu Bramy Elektry odkryto 11 grobów skrzynkowych pochodzących z okresu PH III C i z okresu submykeńskiego, a nawet kilka grobów z okresu protogeometrycznego. Obecność tych grobów świadczy o tym, że mimo zniszczenia pałaców tebańskich, osadnictwo na tym terenie, trwało nadal i prawdopodobnie nowi przybysze z północy, których dziełem było może zniszczenie miasta, mieszkali w tym miejscu prawdopodobnie obok mieszkańców Dolnych Teb. Przykład Teb jest podawany przez tych badaczy, którzy widzą przebieg inwazji Dorów inaczej niż to było przyjęte dotychczas²⁶. Ciągłość osadnictwa w Tebach nie przełamana nawet po ruchach ludnościowych pod koniec epoki brązu świadczy dodatkowo o znaczeniu tego miejsca, położonego przy jednej z najważniejszych w Grecji dróg, nie tylko dla Beocji, niewiele jest bowiem w Grecji ośrodków, które odbudowały się bezpośrednio po inwazji doryckiej²⁷ /rys. 6/.

---

²⁵ Por. wykaz grobów w załączonej tabeli.

²⁶ V.R.Desborough, The last Mycenaean and their Successors, Oxford 1964, s.112 nn.

²⁷ Desborough, op.cit., s.117.

6. Wykaz stanowisk archeologicznych w Beocji

Groby na nekropolach tebańskich datowane na epokę
późnego brązu

Nekropola	Grób	Po- chówki	PH I	PH II	PH III A	III B	III C	SM	PG
Ag. Anna	2...	6	x	x	-	x	-	-	-
Ismenion	3...	7	-	x	-	x	-	-	-
"	4...	x	-	-	x	-	-	-	-
"	5...	5	-	-	x	-	-	-	-
Kolonaki	1...	x	-	-	-	x	-	-	-
"	4...	4	-	x	x	x	-	-	-
"	7...	-	-	-	x	x	-	-	-
"	9...	-	-	x	-	-	-	-	-
"	10...	3	-	-	-	x	-	-	-
"	13...	4	-	-	?	x	-	-	-
"	14...	-	-	x	x	x	x	-	-
"	15...	4	-	-	x	-	x	-	-
"	16...	x	-	-	-	?	x	-	-
"	19...	-	-	-	-	x	x	-	-
"	21...	x	-	-	x	x	-	-	-
"	25...	x	-	-	-	x	-	-	-
"	26...	x	-	x	x	-	-	-	-
"	27...	-	-	-	-	-	-	?	x
Elektra	2...	-	-	-	-	-	-	?	x
"	3...	-	-	-	-	-	-	x	-
"	8...	1	-	-	-	-	-	x	-
"	9...	1	-	-	-	-	-	-	x

Katalog stanowisk

Lp.	Stanowiska	Osada	Groby			WH	SH	PH						Sub. mykeń- ski	pG	Znisz- czenie	Konty- nuacja	Publikacje
			komo- rowe	tolosy	skrzy- nkowe			I	II	III	A	B	O					
1	Teby	x	40		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	A.Koramopoulos, AD 3 /1917/, /Alin/	
2	Eutresis	x			x	x	x	x	x	x	x	x			x		H.Goldmann, Eutresis	
3	Thisbe	x	x					x	x	x	x				?		W.Heutrey, BSA 28 /1923-24/, /Alin/	
4	Vathy	x						x	x	x	x						/Alin/, BSA 28 /1923-24/	
5	Livadostro	x						x	x	x	x						/Alin/, BSA 28 /1923-24/	
6	Aliki	x						x	x	x	x						/Alin/, BSA 28 /1923-24/	
7	Tanagra		32				x	x	x	x	x						Spyropoulos, Archaeology 25/1972/, Praktika 1969/Alin/	
8	Kalitheia	x							x	x	x						AAA 3 /1970/	
9	Aj.Elias	x	x	4					x	x	x	x		x			AR 1969/1970	
10	Dritsa	x							x	x	x			?			Fimmen /Alin/	
11	Haliartos	x					x	x	?	x	x	x	x	?			/Alin/ BCH 1926-1926, 1926-1927, 1930-1931	
12	Kalamai	x								x	x	x		?			Fimmen	
13	Livadia	?	x						x	x	x	x					Fimmen, /Alin/	
14	Cheronea	?	x			x	x	x	x	x	x	x					AM, Arch. Eph. 1909 /Alin/	
15	Orchomenos	x	x	1	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	H.Bulle, Orchomenos /Alin/	
16	Pyrgo-Tegyra	x					x	x	x	x	x	x					H.Bulle, jw.	
17	Aj.Joannis	x	x							x	x	x					F.Noack, AM 19 /1894/, /Alin/	
18	Aj.Marina	x								x	x	x		x			jw. /Alin/	
19	Kastraki	x	x							x	x	x					jw. /Alin/	
20	Kalimpaki	x	x							x	x	x					jw.	
21	Megalowuno	x								x	x	x	x				jw.	
22	Kamilowiri	x								x	x	x	x				jw.	
23	Hungra	x								x	x	x	x				jw.	
24	Mikrovathy	x	x							x	x	x	x				jw. AR 1969	
25	Aulis	x	x							x	x	x	?				AR 1960, BCH 70 /1960/ Alin	
26	Faros	x	x							x	x	x	?				AR 1960, BCH 70 /1960/	
27	Glas	x	x							x	x	x			x		Ergon 1955, 1956-1961, AM 19 /1894/	
28	Larymna	x								x	x						F.Noack AM 19 /1894/	
29	Dramesi	x	x	x			x										Fimmen	
Stanowiska znane ze znalezisk powierzchniowych																		
30	Chorsia	?								?							Fimmen /Alin/	
31	Harma	?								?	?						Fimmen	
32	Polyjra	?															Bulle, Orchomenos	
33	Antedon	?						?									BCH 70 /1960/	
34	Onchestos	?								?							BCH 70 /1960/	
35	Erythrea	?						?									Fimmen /Alin/	
36	Stroviki	?							?	?	?	?					Kambanis BCH 17 /1893/	
37	Topolia	?							?	?	?	?					jw.	
38	Koronea	?															Pritchett, Studies in Ancient Greek Topography vol.II 1964	
		30	15	3	2		10	21	33	31		26	2	3	7	2		

EUTRESIS

Eutresis położone jest w południowej Beocji, niedaleko Leuktry i zatoki Korynckiej. Na szczycie wzgórza i na jego południowym zboczach odkryto tu osadę z potwierdzonym osadnictwem od epoki neolitu. Według tradycji, Eutresis było od najstarszych czasów związane z Tebami. Osada położona jest w pobliżu gór Kitajromu, tutaj mieli przebywać Amfion i Zetos na wygnaniu. Ich dziełem było podobno zbudowanie murów Eutresis. Osiedle leży w zasadzie na terenie górzystym, ale w dolinach położonych w pobliżu istnieją doskonałe warunki do uprawy roli. Gleba jest tutaj bardzo dobra i już w najwcześniejszych warstwach Eutresis zachowały się dowody uprawy zbóż, warzyw, a na stokach wzgórz - oliwki i winnej latorośli. Jest to obok równiny tebańskiej jeden z najżyźniejszych obszarów na terenie Beocji.

Wykopaliska w Eutresis przeprowadzono w latach 1924-1927 pod kierunkiem Hetty Goldmann. W roku 1958 J.L.Caskey przeprowadził tutaj prace uzupełniające, mające na celu uchwycenie najwcześniejszych warstw osady²⁸. Mimo że wykopaliska przeprowadzono z zastosowaniem najnowocześniejszych metod i opisano stratygrafię na terenie osady, która pomocna jest w datowaniu zabytków pochodzących nie tylko z Beocji, nie odkryto całego osiedla z epoki brązu. Nie znamy także cmentarzyska tej osady.

Obecnie zachowane i odsłonięte ruiny osady znajdują się na południowym krańcu plateau wzgórza, chociaż odkryto pozostałości świadczące o istnieniu zabudowy także w innych miejscach.

Osada do końca okresu SH była osiedlem otwartym, o dość nieregularnej zabudowie, istniały tam niewielkie domy podzielone na kilka pomieszczeń wewnętrznych, niekiedy posiadające jamy zasobowe, co wiązało się z rolniczym charakterem osady. Istnieją jednak domy wyraźnie wyróżniające się z reszty zabudowy, a niektóre próbowano interpretować jako pomieszczenia kultowe²⁹.

W epoce późnego brązu osada zostaje otoczona murami obronnymi, których pozostałości zachowały się w wielu miejscach. Eutresis różni się od innych osiedli mykeńskich z epoki późnego brązu, nie

²⁸ H.Goldmann, Excavations at Eutresis in Boiotia, Cambridge 1931.

²⁹ J.L.Caskey, The earliest settlement at Eutresis. Supplementary excavations 1958, Hesperia 28 /1960/, s.190-207.

ufortyfikowano tu bowiem akropolu jak w innych osadach, ale otoczono murami o wiele większy teren, niż zajmowało samo osiedle. Obszar zamknięty wewnątrz murów wynosi w Eutresis 213 000 m². Nie zauważono tutaj, by tak jak w Glas sama osada była otoczona dodatkowym murem. Oprócz murów odkryto też w Eutresis pozostałości umocnień w postaci wałów ziemnych.

Mury są zbudowane w tym samym stylu co w Glas. Cały ich przebieg można wytyczyć na podstawie zachowanych fundamentów z nieobrobionych kamieni. Na południowym skraju wzgórza zachowały się one do wysokości 0,90 m na kilku odcinkach o długości około 5 m każdy. Pozostałości te są zbudowane z bloków miejscowego kamienia w stylu poligonalnym, w którym tak jak w typowym murze tego rodzaju konstrukcji przerwy pomiędzy dużymi blokami są wypełnione gruzem. W miejscu, gdzie spotykają się mur wschodni z południowym zbudowany był prawdopodobnie bastion, którego wielkości ani kształtu nie można niestety dokładnie określić. Według H. Goldmann stosowanie umocnionych narożników było powszechne w epoce późnego brązu³⁰. Wzdłuż drogi prowadzącej obecnie w kierunku miejscowości Baltia, a w starożytności w kierunku Teb, odkryto pozostałości konstrukcji będącej prawdopodobnie bramą. W tym miejscu znaleziono bloki z miejscowego wapienia o różnych wymiarach o wysokości od 0,75 do 1,50 m. Na odcinku około 5 m odkryto pozostałości wschodniego bastionu tej bramy o wymiarach 4,60 x 4,80 m. Droga tędy prowadząca wiodła do źródła Akropodi, w którym prawdopodobnie zaopatrywano się w wodę.

Nie datowano jeszcze dokładnie tych pozostałości murów, ale znaleziona tu ceramika wskazuje na to, że mury powstały w okresie PH III B³¹. Odkopane na terenie osady pozostałości domów wskazują na wykorzystywanie wcześniejszej zabudowy przy zakładaniu nowych murów. Fundamenty budynków nakładają się tutaj jeden na drugi i tylko z epoki późnego brązu mamy pozostałości kilku domów zbudowanych na tym samym planie, ale przebudowanych kilkakrotnie w ciągu tego okresu. Budynek V nałożony jest na budowlę K i na terenie obydwu konstrukcji znaleziono ten sam materiał ceramiczny. W tym miejscu odkryto też idole z rękoma w geście adoracji. Dom V pochodzi z ostatniej fazy zasiedlenia osady w epoce brązu, a znaleziona w tym domu ceramika wskazuje, że był to okres PH III B.

³⁰ Goldmann, s.93.

³¹ Goldmann, s.68-75.

Nie odkryto na terenie Eutresis żadnych pozostałości wskazujących z całą pewnością na istnienie w tym miejscu osiedla w okresie PH III C. Pewne ślady ponownego zasiedlenia pochodzą z okresu geometrycznego, ale to późniejsze osiedle jest już zupełnie inne niż istniejąca tu osada z epoki brązu.

Osada w Eutresis posiadała pod koniec epoki brązu charakter typowego grodu refugialnego. Choć położenie Eutresis nie jest tak obronne jak np. Glas, to jednak wzniesione tutaj fortyfikacje zapewniały miejscowej ludności względne bezpieczeństwo w okresach zagrożenia. Wielkość obszaru objętego obwarowaniami wskazuje na to, że chroniła się w tym miejscu okoliczna ludność razem ze swoim dobytkiem. Głównie zabezpieczano tutaj prawdopodobnie stada bydła, które obok oliwek i wina było największym bogactwem tego obszaru. Teren, na którym leży Eutresis był w epoce brązu zapleczem gospodarczym Teb. Dlatego stąd i z okolicznych osad prawdopodobnie dostarczano do Teb produktów rolniczych na potrzeby miasta, głównie zboża i warzyw, oraz oliwek i wina na wymianę. W zamian za te produkty otrzymywano zapewne towary luksusowe sprowadzane za pośrednictwem Teb. Współpraca ta trwała prawdopodobnie aż do końca istnienia obu osiedli, które zostały zniszczone pod koniec okresu PH III B. Ślady tych zniszczeń widoczne są zarówno w Tebach, jak i w Eutresis. Niewiele możemy powiedzieć o populacji Eutresis, nie znamy bowiem nawet cmentarzyska tej osady, ale wydaje się, że stale mieszkająca na terenie Eutresis ludność nie przekraczała liczebności typowej współczesnej wsi greckiej. Nie wydaje się też, żeby ta osada odgrywała jakąś wybitną rolę w Beocji w epoce brązu. Była ona po prostu jedną z wielu osad rolniczych, którą ufortyfikowano pod koniec tej epoki i uczyniono na jej terenie refugium dla pobliskiej okolicy. Znaczenie przypisywane obecnie tej osadzie wynika po prostu stąd, że jest to stosunkowo dobrze zachowane i chyba jedno z najlepiej przebadanych osiedli z tego okresu.

W pobliżu Eutresis nie znaleziono wiele pozostałości z epoki brązu, ale na pewno musiało tutaj istnieć dosyć intensywne osadnictwo, o czym świadczą liczne znaleziska ceramiki na tym obszarze, oraz pozostałości murów będących murami oporowymi tarasów, na których uprawiano oliwki i winną latorośl. Choć sposób budowania tego rodzaju konstrukcji nie zmienił się od starożytności, to niektórzy uczeni wierzą, że odkrywane pozostałości murków oporowych pochodzą z epoki brązu³².

³² Opublikowano kylix i fragment skyfosu z dekoracją ślimakową wg N.Scopopoulos, Mycenaean Citadels, SIMA XXII, 1971, s.44.

Obszar położony na południe od Eutresis jest terenem o charakterze górzystym, jednak w wielu miejscach poprzecinany kotlinami. Obfitość materiału budowlanego w postaci szarego wapienia, a także liczne źródła i żyzna aluwialna gleba w kotlinach i na zboczach górskich czyniły teren dogodnym dla osadnictwa już od najdawniejszych czasów. Kraina o opisanym powyżej krajobrazie ciągnie się aż do zatoki Korynckiej zamykającej ten obszar od południa. Przez ten teren prowadziła w epoce brązu droga z Teb ku "portom" położonym na brzegu zatoki, których pozostałości odkryte zostały przez Heurtley'a, podczas penetracji południowej Beocji w latach 1923-1924³³. Miejscowość interpretowana jako główny port Teb w zatoce Korynckiej to Thisbe. Jest to osada położona na wzgórzu na zachód od wioski Kakosi. Sama osada jest oddalona od morza o około 1,5 km, ale położone na południe od Thisbe osiedle zbudowane nad samą zatoką, zwane obecnie Ormi Aghios Ioannis /Vathy/, mogło być w epoce brązu właściwym portem zarządzanym przez położone wyżej, w miejscu bardziej obronnym centrum administracyjne w Thisbe. W tym miejscu zlokalizował też port Heurtley, który odkrył nawet pozostałości drogi prowadzącej stąd do Thisbe³⁴. Miejsce to jest rzeczywiście bardzo dogodne na przystań, bowiem wcinająca się w tym miejscu w głąb lądu zatoka jest dodatkowo chroniona przez wyspę położoną naprzeciwko wejścia do zatoki. Wybrzeże na odcinku jest zbudowane z twardych skał wapiennych nie poddających się łatwo niszczącej działalności wody. Nie zmieniło się nic zbytnio od epoki brązu i chyba zachowany jest tu profil w ogólnych zarysach wybrzeża. Na terenie samego portu, podobnie jak na terenie osady w Thisbe, nie znaleziono zbyt wielu pozostałości architektonicznych. Niemożliwe jest więc uchwycenie wielkości osady, ani jej rozplanowania. Podczas prac Heurtley'a odkryto prawdopodobne pozostałości akropolu tej osady z niewielkimi resztkami wątków murów, świadczącymi o istnieniu w tym miejscu fortyfikacji. Przypuszczenie to musi pozostać w sferze hipotez, ponieważ nie jest w pełni potwierdzone.

Zasiedlenie z epoki brązu jest bezsprzecznie zaświadczone poprzez pozostałości ceramiczne, z których najwcześniejsze po-

---

³³ W. Heurtley, Archeological trip in Southern Boiotia, BSA 26, /1920-1921/, s. 73.

³⁴ W. Heurtley, Archeological trip in Southern Boiotia II, BSA 28 /1923-1924/, s. 118-129.

chodzą z okresu WH, ale większość znalezionej ceramiki pochodzi z okresu PH i charakterystyczne jest to, że obok typowej ceramiki mykeńskiej znaleziono tam duże ilości ceramiki minijskiej. W odległości około 3/4 km od akropolu Thisbe odkryto w 1905 roku nekropole prawdopodobnie będącą cmentarzyskiem tej osady. Znaleziono tu trzy groby z dromosami zawierające zabytki, które przez Evansa zostały datowane, w oparciu o chronologię stosowaną dla Krety, na okres PH I, PH III B³⁵. Te same groby zostały na podstawie znalezionej tu ceramiki przez Per Alina datowane na okres SH II³⁶.

Nie da się bezspornie wydatować tych grobów, bowiem odkryto je przypadkowo i nie posiadamy publikacji z tych wykopalisk, które były prawdopodobnie wykopaliskami rabunkowymi. Najważniejsze zabytki z tych grobów to, obok ceramiki i broni, zespół 11 pieczęci oraz wyroby ze złota /dwa złote sygnety/, kryształu górskiego i bursztynu. Te ostatnie znaleziska dowodzą szerokich kontaktów handlowych portu w Thisbe.

Thisbe było położone w pobliżu wybrzeża, które zostało przystosowane przez naturę do prowadzenia na tym terenie działalności związanej z gospodarką morską /handel, rybołówstwo/.

Mamy prawo przypuszczać, że Thisbe położone przy ważnym szlaku handlowym prowadzącym koło Thespii do Teb naturalnym przejściem przez Góry Helikon było najważniejszą osadą na tym terenie. Świadczy też o tym fakt, że jest to jedyna miejscowość z terenu północnego wybrzeża zatoki Korynckiej wymieniona w Katalogu Okrętów. Według Evansa³⁷, port w Thisbe miał znaczenie nie tylko dla gospodarki Teb, ale był ważny dla ekonomii całej krainy mykeńskiej. Wydaje nam się jednak, że przy obecnym stanie badań istnieją tendencje do wyolbrzymiania roli tej osady. Oprócz osady w Thisbe z jej portem w Vathy na całym wybrzeżu północnym odkryto wiele pozostałości świadczących o istnieniu przystani i osiedli także w innych miejscach. Najdalej na północny zachód wysunięty jest port, a raczej przystań, leżąca obok twierdzy bizantyjskiej zwanej CHORSIAI, około 2 km w głębi zatoki Sarandii.

³⁵ J. Evans, Sepulchral treasure of Gold signet-ring and bead-seals from Thisbe, Beotia, JHS 45 /1925/, s. 2-37.

³⁶ P. Alin, s. 123.

³⁷ J. Evans, op. cit., s. 36.

Twierdza ta położona jest na skale. Na zachodnim zboczu skały, na której leży twierdza, znalazł Heurtley siedem skorup mykeńskich i stosunkowo dobrze zachowaną wazę minijską. Przypuszczał on, że istniał w tym miejscu inny port, wraz z osiedlem położonym pod pozostałościami twierdzy, pochodzącymi na pewno, jak wskazuje odkryta ceramika, z końca epoki brązu³⁸. Nie wydaje się jednak, aby port w Chorsiai, jeżeli przyjmiemy za Heurtley'em jego istnienie, odgrywał jakąś rolę handlową. Prawdopodobnie była to po prostu osada rybacka, ale nie zachowały się żadne pozostałości architektoniczne, tak że nie możemy udowodnić wysuniętych tu hipotez.

Inną przystań o tym samym charakterze odkrył Heurtley naprzeciwko portu w Vathy w zatoce Domvariana, nieopodal miejscowości A L I K I /aliki znaczy w nowogreckim port solny/. Tutaj na południowym stoku wzgórza interpretowanego przez Heurtley'a jako akropol istniejącej tam osady, odkryto wiele pozostałości ceramiki z epoki PH III mykeńskiej i minijskiej. Znalezione na terenie "akropolu" bloki kamienne pochodzą, według Heurtley'a z czasów mykeńskich.

U podnóża gór Kithajronu, na zachód od miejscowości Aghios Vasilios, odkryto na wybrzeżu zatoki Korynckiej przystań, a nieopodal umocnione wzgórze zwane L I V A D O S T R O. Miejscowość ta bywa identyfikowana z Kreusis, portem Teb wymienionym w Katalogu Okrętów. Kreusis było określane jako port Teb, ale podczas prac Heurtley'a odkryto drogę łączącą tę przystań z Eutresis. Na zboczu wzgórza znaleziono ceramikę pochodzącą z okresu SH II, SH III i wyroby ceramiki minijskiej. Na sąsiednich wzgórzach znaleziono dwa forty zbudowane, według N.Scoufopoulou, dla ochrony urządzeń portowych.

W tym miejscu chcielibyśmy wyrazić pewne wątpliwości co do istnienia urządzeń portowych w epoce brązu. Wydaje się, że porty w tym okresie były po prostu zacisznymi przystaniami, do których można było wprowadzić okręty bez obawy ich rozbicia przez fale o skaliste brzegi. Jeśli budowano jakieś konstrukcje, to może były to pomieszczenia, gdzie mogli schronić się żeglarze i gdzie można było przechowywać towary dostarczone drogą morską. O jakichkolwiek urządzeniach do rozładowywania towarów czy wyciągania na brzeg okrętów nie może być jeszcze chyba mowy w epoce brązu³⁹. Umocnienia tutaj odkryte były prawdopodob-

³⁸ W.Heurtley, op.cit., BSA 28 /1923-1924/, s.120.

³⁹ A.Kbster, Das Antike Seewesen, Berlin 1923, s.56-95.

nie fortami strzegącymi drogi prowadzącej do Eutresis, które rzeczywiście mogło być centrum zarządzającym tą przystanią. Jednak łączenie Livadostro z Eutresis jest tylko hipotetyczne i jeżeli przyjęlibyśmy tę wersję, rzuciliby to nowe światło na rolę Eutresis, ale prawdopodobnie ta osada była tylko punktem przejściowym na drodze do Teb, z którymi łączyła ten port tradycja.

Charakterystyczny jest układ pozostałości osad na opisanym powyżej terenie. Prawdopodobnie na brzegach samej zatoki znajdowały się osady będące portami i osiedlami, których mieszkańcy byli związani z morzem. Byli oni prawdopodobnie żeglarzami lub rybakami. Na północ od tych osad, w dolinach Helikonu, istniały osiedla rolnicze, z których zachowało się niewiele pozostałości architektonicznych, a obecność ludzi na tym terenie potwierdzona jest przez znajduwaną tu ceramikę pochodzącą z epoki brązu. Obszar ten jest jednak nie zbadany, bowiem poza penetracją Heurtley'a, wykopaliskami w Eutresis i w Thespiach nie przeprowadzono tu żadnych innych prac. Można przypuszczać, że w większości istniejące tu osady były osiedlami otwartymi, których mieszkańcy chronili się na wypadek zagrożenia w Eutresis. Według tradycji mury Eutresis zostały zbudowane przez Amfiona i Zeosa z Teb. Mit ten potwierdzałby fakt, że obszar ten znajdował się pod protekcją Teb, dla których był on prawdopodobnie rolniczym zapleczem, o czym już wspomniano poprzednio. Przez ten teren prowadziły szlaki handlowe w stronę Teb i należałoby się spodziewać, że osady leżące przy tym szlaku, takie jak Eutresis czy Thisbe, odgrywały być może ważniejszą rolę, niż inne osiedla rolnicze na tym terenie położone, ale nie należy jednak przeceniać ich znaczenia na tle całej Beocji.

Obok basenu jeziora Kopais, równiny tebańskiej, dolin gór Helikonu i północnego wybrzeża zatoki Korynckiej, terenem, na którym rozwijało się intensywnie osadnictwo w Beocji była dolina Aesopusa, położona na południowy wschód od Teb. Od południa dolina ta zamknięta jest pasmem Gór Kitajron, od północy otaczają ją wzgórza o łagodnych zboczach, nadających się do uprawy oliwek i winnej latorośli. Na wschodzie obszar ten otwiera się w kierunku morza. Dopływy Aesopusa spływające tutaj z gór Kithajron nawadniają ten obszar, a dostateczna ilość materiału budowlanego w postaci biało-szarego wapienia czynią ten obszar bardzo odpowiednim dla zakładania tutaj osad i uprawy roli. Według tradycji na tym obszarze były położone takie miejscowości wymienione w Ka-

talog: Okrętów jak: Kleon, Harma, Glisas, Mykalesus, Eilesion, Spolus, Hyria i Aulis.

Teren ten jest jednak stosunkowo słabo przebadany. Praktycznie poza Tanagrą, Kalithea i Agios Elias nie przeprowadzono tutaj żadnych prac archeologicznych na większą skalę. Odkryto wobec tego tylko nieliczne pozostałości osad, niekiedy identyfikowane z miejscowościami wymienionymi w Katalogu Okrętów. Tak np. pozostałości ceramiki mykeńskiej datowane na okres PH II/III i niewielkie pozostałości architektoniczne odkryte przez J. Bolte w pobliżu miejscowości D R I T E S A bywają interpretowane jako E L E O N . Na podstawie znalezisk ceramicznych umiejscowiono też osiedle Harma i Glisas⁴⁰. Niewielkie pozostałości odkryte w tych miejscach nie dają zbyt wielu podstaw do określenia rozplanowania, zabudowy i charakteru tych osad. Ograniczono się w tym wypadku do stwierdzenia poziomu osadniczego z okresu PH i umiejscowienia osiedli znanych z tradycji. Bardziej czytelne są pozostałości innej osady w Aghios Elias. Miejscowość ta położona jest pomiędzy Shimotari a Tanagrą, w dolinie otoczonej z trzech stron wzgórzami, a z czwartej, południowej, otwierającej się w kierunku morza. W pobliżu źródła, na prawo od drogi prowadzącej obecnie do Dilisi, znalazł A. Brawn już w 1905 roku fundamenty domu mykeńskiego i dużo ułamków ceramicznych datowanych na okres PH III. Choć odkryto pozostałości tylko jednego domu, w pobliżu niego zauważono ślady świadczące o istnieniu w tym miejscu większej osady. Nie przeprowadzono jednak wtedy wykopaliisk na większą skalę, ograniczając się tylko do dokładnego przebadania odsłoniętych pozostałości. Podczas tej kampanii odkryto dwa groby skrzynkowe razem z kilkoma wazami i nożem żelaznym, pochodzące z okresu submykeńskiego⁴¹. Ponownie wykopaliska podjęto tutaj w 1964 roku, kiedy to znaleziono jeszcze jeden grób komorowy zawierający trzy pochówki i ceramikę z okresu PH III A oraz skarabeusz egipski z imieniem Amenofisa III. W pobliżu Aghios Elias koło wsi Aitolika odkryto pozostałości czterech grobów tolosowych, zniszczonych prawdopodobnie jeszcze w starożytności. Średnica największego grobu wynosiła 5,25 m, ale był on bardzo zniszczony. Pozostałości trzech innych grobów tolosowych znaleziono w pobliżu wsi Marathia, są one lepiej zachowane i zawierają ceramikę z okresu PH III C⁴².

⁴⁰ C. W. Blegen, Hyria and Dramesi, Hesperia, suppl. VIII/1949/, s. 34-42.

⁴¹ BSA II /1905-1906/, s. 94.

⁴² AR 1964-1965, s. 15.

TANAGRA

W 1956 roku odkryto podczas budowy lotniska w Shimotari cmentarzysko z okresu PH. Prace wykopaliskowe rozpoczęto w tym miejscu dopiero w roku 1968 i prowadzone są one do chwili obecnej. Początkowo pracami kierował profesor Marinatos, a przez dwa ostatnie sezony prace były prowadzone pod kierunkiem prof. Spyropoulosa. Podczas badań odsłonięto na dwóch nekropolach w Gepygra i Dendra około 40 grobów komorowych datowanych na okres PH III A III C⁴³. Wśród wyposażenia tych kutych w skale grobów odkryto ceramikę, pieczęcie, narzędzia i broń, a przede wszystkim ponad 30 larnaksów, z których 20 jest zdobionych malowaną dekoracją figuralną, te są przechowywane w Muzeum Archeologicznym w Tebach. Są to pierwsze tego rodzaju znaleziska na terenie Grecji lądowej. Sarkofagi odkryte na nekropolach stanowią cenny materiał do badań nad kultem, zwyczajami pogrzebowymi i obyczajami tutejszej ludności, ze względu na bogactwo szczegółów ikonograficznych na zdobiących je scenach. Nekropole te próbowano łączyć z Tanagrą, która w późniejszym okresie jest znaną w Grecji ośrodkiem produkcji terakotowej. Wykopaliska na terenie Tanagry nie potwierdziły obecności w tym miejscu poziomu osadniczego z epoki brązu, Można jednak przypuszczać, że istniała w tym miejscu osada, której cmentarzysko odkryto w Dendra i Gephyra i która była prawdopodobnie ważnym osiedlem handlowym, uważanym przez niektórych badaczy za kolonię kreteńską. Szerokie kontakty tego osiedla zostały potwierdzone na podstawie znalezisk na terenie nekropoli. Uchwycono też na niewielkim odcinku drogę prowadzoną tędy w kierunku wybrzeża, z Teb.

KALITHEA

Przy tej drodze w odległości około 1,5 km na południowy wschód od Teb odkryto w 1970 roku cmentarzysko w Kalithea, gdzie znaleziono groby komorowe /współczesne nekropolom usytuowanym w pobliżu Tanagry/. Groby te nie są oczywiście tak bogato wyposażone

⁴³ T.G.Spyropoulos, Mycenaean Tanagra, Archeology 25:3, June 1972, s.23-25.

jak tanagryjskie. W grobach znaleziono głównie ceramikę z okresu PH III A, III V. Teren, na którym położone jest cmentarzysko w Kalithea, jest kotliną otoczoną górami, których nasłonecznione stoki nadają się do uprawy oliwek i winnej latorośli. Kotlina ta jest z natury obronną i zasobną w wodę, w pobliżu przepływa tędy Aesopus, a ze stoków wzgórz spływają jego dopływy. Należy przypuścić, że istniała w tym miejscu osada rolnicza, o której niestety nic nie możemy powiedzieć, a na podstawie ilości pochówków na nekropoli, można stwierdzić, że była to osada raczej niewielka. Około 1 km na wschód, w pobliżu wsi A e s o p i s odkryto podczas badań powierzchniowych nie datowane pozostałości świadczące o istnieniu w tym miejscu osady, jednak nie przeprowadzono tam jeszcze prac wykopaliskowych i nie jest możliwe dokładne określenie, z jakiej epoki pochodzą odkryte pozostałości⁴⁴. W ostatnich latach zainteresowano się tym rejonem Beocji i może w przyszłości można będzie powiedzieć coś więcej na temat osadnictwa na tym obszarze w epoce brązu.

Z opisanych powyżej pozostałości osad i związanych z nimi nekropoli, portów i umocnień obronnych wynika, że w południowej Beocji istniały w późnej epoce brązu ośrodki kultury mykeńskiej, których ceramika, broń, przedmioty codziennego użytku i wytwory sztuki były bardzo zbliżone w formie i stylu zdobnictwa do analogicznych występujących w tym samym okresie na Peloponezie. Okręg ten, pozostający pod wpływami Teb, stanowił jedną z ważnych polleis mykeńskich. Bogate znaleziska importów pochodzące z tego terenu świadczą o szerokich kontaktach jego mieszkańców nie tylko z ośrodkami na terenie basenu Morza Egejskiego, ale nawet z Egiptem, Syrią, Palestyną i Mezopotamią. Osiągnięcia twórców rozwijającej się na tym terenie kultury dorównują, a w wielu wypadkach nawet przewyższają zdobycze mieszkańców ośrodków mykeńskich na Peloponezie. Kultura ta była dotychczas stosunkowo mało znana, nie prowadzono bowiem na tym terenie bardziej szczegółowych badań archeologicznych. Dopiero w ostatnich latach próbuje się odrobić istniejące zaległości. To, że rola tego regionu była w wielu wypadkach niedoceniana "zawdzięczamy" w dużej mierze, być może, propagandzie ateńskiej, która, prowadzona w czasach klasycznych, zawsze starała się zmniejszyć rolę Beotów w tworzeniu historii Grecji. Dzięki ostatnim badaniom doceniono jednak

---

⁴⁴ T.G. Spyropoulos, Excavation of the Mycenaean cemetery of Kalithea in Boiotia, AAA 3:3 719707, s. 313-345.

rolę tego regionu i być może w oparciu o istniejące tam pozostałości archeologiczne można będzie dokonać wielu uogólnień uzupełniających obraz najdawniejszych dziejów Grecji.

Thomas Schall

FORTYFIKACJE PAŃSTWA BOKURSKIEGO OD IV W. P.N.E.
DO POŁOWY I W. P.N.E.

Źródła do badań nad fortyfikacjami państwa Bokurskiego

I. Źródła pisane

A. Antyczna literatura literacka

Podstawnym opracowaniem starożytnych przekazów literackich odnoszących do naszych obszarów jest drugotomowa praca W.V. Latyżewa w skrócie zwana *Βυθία καὶ Γαυσιαια*, zawierająca wiadomości o Skirii i Kaukazie, przekładowe przez autorów greckich /t.1/ i łacińskich /t.2/. Praca ta została w latach 1947-1949 przedrukowana w WDI¹. Informacji na temat fortyfikacji znajdujemy tutaj bardzo niewiele, są one bardzo fragmentaryczne i historyczne. Jedynym znanym nam piśmiennym starożytnym, dzięki któremu dotarliśmy do nas kilka wiadomości o fortyfikacjach, jest Strabon. Strabon pisząc o *Πενταπέωνια*² podaje, że miasto to posiadało akropol. Opisując panowanie Aleksandra informuje³, że władca ten zbudował dla obrony przed Skytami mur o długości 360 stadiów, wzniesiony wokół jednej hanaty na jedną stadię. Autor ten, opisując miasto *Κισσινον*⁴ podaje, że jest ono zbudowane na półwyspie i otoczone murem i rowem oraz tego półwyspu. Do tej pory nie wiemy, czy chodził tutaj o miasto na półwyspie *Καραχενκία* czy na półwyspie *Τατακία*.

¹ W.V. Latyżew, *Βυθία καὶ Γαυσιαια* (wzrost i upadek państwa Bokurskiego i Skirii i Kaukazu), t.1-2, W. Petersburg 1947-1949.

² W.V. Latyżew, *Βυθία καὶ Γαυσιαια* (wzrost i upadek państwa Bokurskiego i Skirii i Kaukazu), WDI 1947, 1948, 1949.

³ Strabon VII, 4,2.

⁴ Strabon VII, 4,6.

⁵ Strabon II, 2,5.